

Національна
академія наук України

Інститут
української археології та джерелознавства
імені М.С.Грушевського

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

ТВОРИ у 50 томах

Видавнича рада:

Борис ПАТОН — голова
Любомир ВИНАР · Іван ДРАЧ · Аркадій ЖУКОВСЬКИЙ
Володимир ЛИТВИН · Олексій ОНИЩЕНКО
Омелян ПРИЦАК · Френк СИСИН · Ярослав ЯЦКІВ

Головна редакційна колегія:

Павло СОХАНЬ — головний редактор
Ярослав ДАШКЕВИЧ — заст. головного редактора
Ігор ГИРИЧ — відповідальний секретар
Геннадій БОРЯК · Віктор БРЕХУНЕНКО · Іван БУТИЧ
Сергій БЛОКІНЬ · Василь ДАНИЛЕНКО · Микола ЖУЛИНСЬКИЙ
Олександр КУЧЕРУК · Олександр МАВРІН · Ігор МЕЛЬНИК
Надія МИРОНЕЦЬ · Юрій МИЦИК · Всеволод НАУЛКО
Світлана ПАНЬКОВА · Руслан ПИРІГ · Валерій СМОЛІЙ
Ольга ТОДІЙЧУК · Василь УЛЬЯНОВСЬКИЙ · Ярослав ФЕДУРОК

Михайло
ГРУШЕВСЬКИЙ

Том 3

Серія:
СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ТВОРИ
(1907 — березень 1917)

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО
«СВІТ»
2005

ББК 63.3 (4 УКР)
Г 91

*Випущено на замовлення Державного комітету
телебачення і радіомовлення України
за програмою “Українська книга”*

*Затверджено Вченою радою
Інституту української археографії та джерелознавства
імені М.С.Грушевського НАН України*

Редколегія тому 3:

Павло СОХАНЬ (головний редактор, доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України)
Ігор ГИРИЧ (відповідальний секретар, кандидат історичних наук)
Світлана ПАНЬКОВА (старший науковий співробітник)

Упорядник: Світлана ПАНЬКОВА

Автор передмови та коментарів: Світлана ПАНЬКОВА

Мовна редакція текстів М.Грушевського — Варвара ШУЛЬГА

Переклад з російської статей — Іван СВАРНИК

Переклад висловів іншомовного походження — Мирослав ТРОФИМУК

Пояснення слів: Варвара ШУЛЬГА

Видавництво “Світ”

<http://svit.gov.ua/>

ISBN 966-603-223-6
ISBN 966-603-453-0 (т. 3)

© Інститут української археографії
та джерелознавства імені М.С.Грушевського
НАН України, 2005
© Передмова, коментарі, С.Панькова, 2005
© Видавництво «Світ», дизайн та художнє
оформлення, 2005

РОЗДІЛ I

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ СТАТТІ
З ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ
ТА ЗБІРОК (1907–1914)

Pro domo sua.
~~Щодо ~~каміраму~~ ~~Наумов~~ ~~Вістник~~~~

Літературно-науковому Вістнику про
довісно, перебути на новім ґрунті зарос
че на поганку, кину циглод. Під час залив-
ноу кибового тручу погинуло або редакція
і котрому ^{те} забрало редакційні рукописи; не-
легальна нігас не знайдемо, але рукописи
бе тими поперани в охрани півтора тира;
поки їх вернули. Вернули рукописи - встал
заборона. ^{Заборона} на М.Вістник на весь час воєнною
стану за вредне направлені. "Та на црент
воєнний стан ^{3/10} ~~закон~~ ^{закон} ~~закон~~ ^{закон} і
заборона сама собою протала. Так що хоч і
і чинило у порозуміння з видавци либного
українською інтелігенція, щоб носили свій
журнал непредметника М.Вістника під
час заборони, але ^{некористування} ~~закон~~ ^{закон} ~~закон~~ ^{закон} не
туде було. Предметника М.Вістника фр
створив свій журнал, моти підари підари
на кілка дас, де верну Кашу.

Автограф першої сторінки статті "Pro domo".
Оригінал зберігається в ЦДІАУЛ (ф. 401, оп. 1, спр. 39, арк. 1—6).

PRO DOMO

“Літературно-науковому вістнику” довелося перебути на новім ґрунті, зараз же на початку, купу пригод. Під час загального київського тросу трушено його редакцію й контору та забрано редакційні рукописи*; нелегального нічого не знайдено, але рукописи все-таки полежали в охрані півтора тижні, поки їх вернули. Вернули рукописи — впала заборона. Заборонено “Літ[ературно]-наук[овий] вістник” на весь час воєнного стану “за вредное направление”*. Та, на щастя, воєнний стан знесено 31-го січня, й заборона сама собою пропала. Так що хоч я й увійшов у порозуміння з видавцем іншого українського місячника, щоб послав свій журнал передплатникам “Л[ітературно]-н[аукового] вістника” під час заборони, але покористуватися з сього не треба було. Передплатники “Л[ітературно]-н[аукового] вістника” дістануть свій журнал, може, тільки пізніше на кілька день, як першу книжку.

Нелегко вести журнал серед таких пригод, серед такої непевної й ворожої атмосфери, поборюючи заразом і технічні, і всякі інші труднощі, зв’язані з переходом на інший ґрунт. Але ми будемо вести. Просимо тільки пам’ятати про ці труднощі і знати, що нам нелегко досягнути й те, що досягаємо.

Великі труднощі задає й те, що приходиться нам давати відбитку широкого світу в дуже малій краплині води. Хотілось би вести діло повним ходом, відповідно до тої суми сил, які воно гуртує коло себе, до тої кількості матеріалу, яким розпоряджає, і до тих вимагань, які наше громадянство й ми самі ставимо до нього, відповідно до широти нинішнього життя нашого громадянства, інтересів і потреб, яке висовує нинішній час українству. Але на се треба б подвоїти журнал — давати книжки не з 12, а з 24—25 аркушів.

І се не неможливо. При тім призвичаєнні до скромності й економії у видатках, яке дали нам українські недостатки, вистачило б яких 3700—3800 передплатників*, щоб видавати такий журнал книжками аркушів на 25, з невеличким побільшенням передплати (8 рублів). А на се число, — властиво на три тисячі (бо решту дасть запевно Галичина) — повинна б спромогтися наша російська Україна.

В 1880-х роках українські губернії давали удвоє більше передплатників, напр., “Вестнику Европы”. Тепер, коли численність інтелігенції незмірно зросла, коли потреба в книжці, в пресі обхопила незмірно ширші круги, три тисячі передплатників з російської України для українського журналу — се, властиво, дуже скромне бажання і було б дуже сумно, якби воно було неможливим до здійснення.

Але поки що ми переступаємо ще тільки першу тисячу передплатників*, і в тій тисячі все-таки більше передплатників з маленької, нищої Галичини, як з великої російської України*.

Даючи дванадцятиаркушеві книжки нинішнього типу, ми й так даємо більше, ніж можемо, бо для покриття коштів (дуже скромних) такого видання треба 1700—1800 річних передплатників. А при тім приходить вести й економію місця: замовляти статті менші, вибирати белетристику коротшу, дробити статті на дрібні частки, щоб статті не залежувались, щоб хоч потрошки дати щось на різні питання, які нас повинні інтересувати, з різних сфер, що понині входили в програму нашого журналу. І прикро се може бути читачам “Л[ітературно]-н[аукового] вістника”, а вже незмірно прикріше нам самим.

Просимо громадянство наше пам’ятати се й дивитися на наше діло як на діло громадське. Коли хоче громадянство наше мати великий і добре поставлений журнал, чи газету, то на се не вистачить самої доброї волі, а навіть хисту видавців і редакторів, а треба також і доброї волі та запобігливості самого громадянства. Вже й так на цілу соборну Україну маємо тепер (не рахуючи двоязичних, українсько-російських) тільки всього, що одну щоденну газету, один тижневик і один місячник*. А всі вони мають передплатників менше, ніж скільки треба, щоб покрити навіть мінімальні кошти їх видання. Чи ви і ваші знайомі передплачуєте газету та журнал? чи передплачують бібліотеки й читальні вашої околиці? чи держать їх книгарні вашого міста? чи робили ви які заходи, щоб приєднати передплатників “Л[ітературно]-н[ауковому] вістнику”, “Ради”, “Рідному краю”? Без таких заходів самих громадян наших не стане на ноги ані українська преса, ані українська книжка, загалом наша культурна робота.

Просимо пам’ятати, що кожне збільшення передплати чи “Л[ітературно]-н[аукового] вістника”, чи “Ради”, чи “Рідного краю” піде не до кишень видавців, а на збільшення й поліпшення самих видань, і Україна буде мати часописи такі, які б стояли і змістом і обсягом на рівні з найліпшими чужими виданнями, тільки тоді, як сього захоче саме громадянство, захоче передплатник. “Прибудь щастя, розум буде”.

І вертаючися ще раз до “Літературно-наукового вістника”, кладемо се на серце всім, кому близькі інтереси культурного поступу українства, — дбати всякими способами про те, щоб з російської України він мав якнайскоріше три тисячі передплатників і виходив справді “товстим журналом”, до яких так позвикало наше громадянство.

були до міністра закордонних справ О.П.Ізвольського. Заява австрійського посла про виїзд дипломатичних представників з Росії змусила Ізвольського звернутися до П.Столипіна, який того ж дня направив телеграму командувачу Одеською військовою округою О.Каульбарсу з вимогою негайних заходів до припинення розбою. Лише після цього новоросійський генерал-губернатор дав наказ поліції затримувати всіх громадян зі зброєю та застерігати напади на мирних людей.

Pro domo

Вперше опублікована в газеті: Рада. — 1907. — 11 лютого. — № 35. — С. 1–2. Підпис: *М.Грушевський*. Автограф статті під заголовком «Pro domo sua (ще про “Літературно-науковий вістник”)» зберігається в: Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі — ЦДІАУЛ), ф. 401, оп. 1, спр. 39, арк. 1–6.

Подається за першодруком.

Як свідчить запис у щоденнику, стаття написана за день до її публікації, 10 лютого 1907 р. (Грушевський М. Щоденник 1904–1910 рр. // ЦДІАУК, ф. 1235, оп. 1, спр. 25, арк. 143). Автор звертається до українського громадянства підтримати “Літературно-науковий вістник”, видання якого з 1907 р. було перенесено до Києва. Ця проблема неодноразово піднімалася М.Грушевським у публікаціях на сторінках самого журналу: До наших читачів в Росії // *Грушевський М.* Твори: У 50 т. — Львів, 2005. — Т. 2. — 327–331; Крячуть ворони... // Там само. — С. 10–19.

с. 9 Під час загального київського тусу трушено його редакцію й контору та забрано редакційні рукописи... — про репресії проти журналу, обшуки та арешти рукописів детально інформували М.Грушевського співробітники київської редакції ЛНВ, зокрема І.Кревецький. 18 січня 1907 р. він писав: “Доношу не конче приемну звістку: нині 18 (четвер) між год. 1¹/₄– 5 рано відбулася поліційна ревізія рівночасно в конторі “Ради” на Підвальній ул., в редакції “Ради” і конторі “Лі[тературно]-н[аукового] вістника” у нас на Прорізній. [...] У нас перешукали всі комнати, забрали рукописи й коресп[онденцію] “Ради” й “Лі[тературно]-наук[ового] вістника” (старі коректи, вискладані скрипти, а також всі статті й рецензії, що лишилися до 2-ої книжки” (ЦДІАУК, ф. 1235, оп. 1, спр. 567, с. 16–17). В іншому листі І.Кревецький писав про добуті Є.Чикаленком відомості, що «наказ закрити “ЛНВістник” прийшов не з Києва, а з Петербургу на підставі якогось доносу на Вп. Пана Професора про ширення “сепаратизму”» (Там само, с. 36).

Детально див.: *Панькова С.* “Літературно-науковий вістник” — рупор громадсько-політичної праці Михайла Грушевського (1907–1914 рр.) // Київ і Кияни. Матеріали щорічної науково-практичної конференції. — К., 2005. — Вип. 4. — С. 139–157.

Заборонено “Літ[ературно]-наук[овий] вістник” на весь час воєнного стану “за вредное направление” — після виходу першої книги ЛНВ у 1907 р. постановою київського, подільського і волинського генерал-губернатора від 24 січня 1907 р. видання було призупинене на час військового стану в Києві та Київській губернії з формулюванням, яке цитує М.Грушевський: “Принимая во внимание вредное и тенденциозное направление” (ЦДІАУК, ф. 295, оп. 1, спр. 20, арк. 5, 8). Ще перед тим, 14 січня 1907 р., канцелярія губернатора направила розпорядження Київському тимчасовому комітету в справах друку про ретельний нагляд за журналом, який “малоросійський литератор Грушевський переносит [...] из Львова в Киев, с целью поднять агитацию против единства малороссов с русским народом” (Там само, арк. 3–3 зв.). Див. також: *Корбич Г.* До історії “Літературно-наукового вісника” // Слово і час. — 1996. — № 10. — С. 39–45.

...вистачило б яких 3700–3800 передплатників... — цієї кількості річних передплатників ЛНВ ніколи не досяг. За збереженими звітами про періодичні видання, укладеними Київським тимчасовим комітетом у справах друку, навіть наклад журналу коливався між 2350 примірниками (1909 р.), 2225 (1910 р.), 2150 (1911 р.), 2200 (1912 р.) та 2000 примірниками (1913 р.) (див.: ЦДІАУК, ф. 295, оп. 1, спр. 438, арк. 2 зв.; 89 зв.–90; 151 зв.; 212 зв.; 261 зв.).

...поки що ми переступаємо ще тільки першу тисячу передплатників... — невдовзі після виходу статті М.Грушевський занотував у щоденнику: “Приємно довідатися, що ЛНВ має понад 1200 передплатників. Навіть Фр[анко] показав якусь тінь заінтересовання на се, а то все казав про свою апатію” (Грушевський М. Щоденник 1904–1910 рр. // ЦДІАУК, ф. 1235, оп. 1, спр. 25, арк. 145–145 зв. Запис від 1 березня 1907 р.). Детально про заходи щодо збільшення числа передплатників див.: *Тищенко (Сірий) Ю.* У Києві біля “Літературно-наукового вісника” // *Тищенко (Сірий) Ю.* З моїх зустрічей. Спогади. — К., 1997. — С. 33–35.

...і в тій тисячі все-таки більше передплатників з маленької, нищої Галичини, як з великої російської України — на березень 1907 р. число передплатників у Наддніпрянській Україні досягло 583 (ЦДІАУК, ф. 1235, оп. 1, спр. 447, арк. 34 зв.–35; лист І.Джиджори до М.Грушевського від 11 березня 1907 р.). Отже, майже така кількість припадала і на Галичину. На кінець 1907 р. у київській конторі було зафіксовано 811 пе-

редплатників (Там само, ф. 1235, оп. 1, спр. 561, с. 6–7; лист М.Котика та П.Лаврова до М.Грушевського від 24 листопада 1907 р.), у Східній, Західній Галичині та Буковині їх було 791 (див.: *Олесницький Є.* Статистика національної свідомості нашої інтелігенції // *Діло*. — 1908. — 10 січня (28 грудня)). Ці цифри засвідчують фактично рівну кількість передплатників у 1907 р. як у Галичині, так і Наддніпрянській Україні. Вірогідно, своїми порівняннями на користь Галичини М.Грушевський намагався в такій формі заохотити читачів підросійської України до передплати ЛНВ.

с. 10 ...на цілу соборну Україну маємо тепер... одну щоденну газету, один тижневик і один місячник — тут М.Грушевський мав на увазі лише видання Наддніпрянської України, зокрема, газету “Рада”, тижневик “Рідний край” та журнал “Літературно-науковий вістник”. Окрім цього, на початку 1907 р. у Києві виходив також науковий та літературно-публіцистичний журнал “Україна”, у Могилеві-Подільському — тижневик “Світова зірниця” (див.: *ЦДІАУК*, ф. 295, оп. 1, спр. 139, арк. 84 зв., 87, 88 зв.; *Доманицький В.* Українська преса в 1906 році // *Україна*. — 1907. — Т. I. — Кн. 1. — Ч. 2. — С. 49).

Нова Дума і українці

Вперше опублікована в газеті: *Рада*. — 1907. — 15 лютого. — № 38. — С. 1–2. Підпис: *М.Грушевський*. Автограф статті зберігається в *ЦДІАУЛ* (ф. 401, оп. 1, спр. 43, арк. 18–24).

Подається за першодруком.

Стаття написана відразу після оголошення результатів виборів до II Державної Думи Росії (20.02.–02.06.1907 р.). Автор розглядає проблему організації української парламентської фракції, її політичні орієнтири, програмні завдання. Паралельно М.Грушевський подав статті з цього питання до петербурзької газети “Товариш” під заголовком “Українці в новій Думі” (ввійшла до цього тому) та до ЛНВ під заголовком “При кінці року” (*Грушевський М.* Твори: У 50 т. — Львів, 2005. — Т. 2. — С. 3–9). Справа українського представництва в новообраній Думі непокоїла М.Грушевського, який чимало зробив для активізації діяльності української фракції I Думи. У своєму щоденнику він писав: “Неприємно мене досить вразило, коли в справі заведення української групи в Думі збори [засідання З’їзду демократично-радикальної партії 24–26 квітня 1907 р. — *С.П.*] пішли всі проти моєї гадки. Пісначевський привіз листа й дуже розбурило мою душу — потягло в СПб, в думський вир” (*Грушевський М.* Щоденник 1904–1910 рр. // *ЦДІАУК*, ф. 1235, оп. 1, спр. 25, арк. 148).

З М І С Т

		с. текстів	с. ком.
<i>С.Панькова</i>			
ПУБЛІЦИСТИКА МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО			
ПОМІЖ ДВОХ РЕВОЛЮЦІЙ (1907–БЕРЕЗЕНЬ 1917)		V	
Розділ I. СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ СТАТТІ З ПЕРІОДИЧНИХ			
ВИДАНЬ ТА ЗБІРОК (1907–1914)		1	
Наша газета		3	528
Маленьке бажання		6	531
[Лист проф. М.Грушевського до т-ва “Сокіл” у Львові в справі святкування ювілею Гадяцького трактату]		7	532
Вороги “руського народа”		8	533
Pro domo		9	535
Нова Дума і українці		11	537
Вражіння оптиміста		13	539
Українці в новій Думі		14	539
Шевченків день		16	541
Утраквізація чи розділ університету?		17	541
Меморіал Товариства до міністра освіти в справі утворення самостійного українського університету у Львові		20	543
На спомин Миколи Костомарова († 7 цвітня 1885 р.)		23	545
Польський законопроект автономії й українці		25	546
Крашаночка		27	547
Геть з рутенством!		29	547
Повернення Холмщини		33	548
Спустошене життя		35	549
До справоздання з другого засідання Українського наукового товариства в Києві		38	550
Злобна напасть		39	551
Праве українство		44	561
Святий вечір		46	563
Кінець “польської інтриги”		48	564
В оборону книги		52	566
Андрій Потоцький про українські відносини з р. 1659		55	569
Час не жде!		58	569
Початки Січі		62	574
Україна, Білорусь, Литва		65	575
Наша школа		69	577
Холмщина (Головні моменти в історії її приналежності)		74	579
За рідну школу		78	579
Невідклична справа		80	581
В університетській справі		83	581
Ще до реформи “Просвіти”		84	583
Українці		86	585
Україна і українство		130	592
З національної тематики. До питання про національно-територіальну автономію		144	593

Завдання дня	161	595
На новому шляху (З приводу думських виступів з українського питання) ..	163	596
Перед осінніми зборами академічної молодіжі	171	599
В обороні правди	175	601
Нові гасла	200	610
Раз добром налите серце	204	611
Чергове питання	206	614
Розділ II. ЗБІРКА СТАТЕЙ “ПРО УКРАЇНСЬКУ МОВУ Й УКРАЇНСЬКУ СПРАВУ: СТАТТІ Й ЗАМІТКИ” (1907)	211	615
Розділ III. СТАТТІ З НАРОДНИХ ГАЗЕТ “СЕЛО” ТА “ЗАСІВ” (1909–1912)	231	617
ВСТУПНІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ СТАТТІ	233	
До наших читачів	233	618
В єднанні сила	235	619
Століття Фінляндії	237	619
Робітничі товариства	239	619
Про врожай	240	620
Про робочі спілки	241	620
Просвітні товариства і гуртки	243	620
Закон про свободу віри	245	620
Ще про врожай	247	620
Палення трупів	249	621
Про робітничі товариства	250	621
Про права жінок	252	621
Убожіє край!	253	621
Тіснота товариствам	254	621
На свята	255	621
Пам’ятник Шевченку	257	622
На Новий рік	258	623
Забагато свят	260	623
Хочуть скасувати козаків	261	623
Против п’янства	262	623
Як живеться газетам в Росії	264	624
Торішній урожай	265	624
Маньчжурська справа	267	624
Об’єднуються	269	624
Українське свято	271	624
Українські свята і українські будні	273	625
Нема права	274	625
Великодні з’їзди	275	626
Важна справа	277	626
З Новим роком!	278	627
До наших читачів	280	627
До наших читачів	282	628
Видавництво імені С.Ф.Грушевського	284	628
З Новим роком!	285	629
Чорна згряя	286	629
До читальників	287	629

ІСТОРИЧНІ ПОРТРЕТИ	288	
Іван Франко	288	630
Володимир Винниченко	290	630
Гетьман Петро Дорошенко	291	631
Микола Лисенко	295	631
Князь Костянтин Острозький	296	633
Гетьман Петро Сагайдачний	298	633
Вол[одимир] Антонович	301	633
Георгій Кониський	303	634
Селяни-мистці	305	634
Микола Костомаров	306	635
Марко Кропивницький	308	635
Пантелеймон Куліш	309	635
Павло Полуботок	312	637
Осип Бодяньський	316	637
Князь Роман	318	638
Іван Нечуй-Левицький	320	638
Олександр Кониський	322	639
Олександр Кістяківський	323	641
Шевченко і українська минувщина	324	641
ІСТОРИЧНІ МІСТА ТА ПАМ'ЯТКИ УКРАЇНИ	328	
Пам'ятник Шевченку	328	642
Січ Запорозька	337	644
Могила Сірка	339	644
Київ	341	645
Болди	343	646
Олегова могила	344	646
Львів	345	646
Аскольдова могила	348	646
Ржищів	350	646
Чернігів	351	647
Перемишль	353	647
Церква св. Василя в Овручі	356	647
Луцьк	357	647
Мстиславова церква в Володимирі-Волинським	359	647
ІСТОРИЧНІ СЮЖЕТИ	361	
З Хмельниччини	361	648
Дума про Ганжу Андібера, гетьмана запорозького	364	648
Україна	366	648
Наші люди з карпатських сторін	372	648
Галицький сойм	374	649
У сибірських нетрях	378	649
Розділ IV. ЗБІРКА СТАТЕЙ “ПРО УКРАЇНСЬКУ МОВУ І УКРАЇНСЬКУ ШКОЛУ” (1912)	379	649
Шкільна мова	382	651
Законопроект про учення українською мовою	383	652
Українське письменство	385	652

Не порозумнішали	388	653
Не дозволяти!	390	653
Колишня освіта і теперішня темнота	391	653
Шкільна справа в Галичині	393	653
За український університет	395	654
Промовили	397	655
За слова і букви	398	655
Великдень	401	655
Російська академія наук про українську мову	402	655
Мова українська і руська	404	656
Мова панська і мужицька	407	656
Розуміють	409	656
Інородці	411	656
Розділ V. СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ СТАТТІ ПЕРІОДУ		
ЗАСЛАННЯ (1915–БЕРЕЗЕНЬ 1917)	413	
У річницю війни	415	657
Тлінний прах	418	658
На роздоріжжі	424	661
Зайві сумніви	428	662
З українського життя	431	664
З українського життя	435	666
З українського життя	439	667
З українського життя	443	668
Новий рік	447	668
Камінь спотикання	451	669
Камінь наріжний	456	670
Про великий і малий націоналізм	461	672
Ще про великий і малий націоналізм	466	673
Як розуміти?	472	673
Кілька слів про українство	475	675
Світлій пам'яті Івана Франка	481	679
Українство і російська преса	486	681
Проголошення польської самостійності	493	683
Розширення автономії Галичини. Смерть ціс[аря] Франца-Йосифа	495	684
Незалежна Польща й автономна Галичина	503	686
На Святвечір	512	687
Перспективи нового життя	513	689
На страшний суд	521	690
Чергова справа	522	690
КОМЕНТАРІ	528	
ПОКАЖЧИК ІМЕН	693	
ПОКАЖЧИК НАЗВ	741	
ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК	755	
ПОЯСНЕННЯ СЛІВ	767	

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Грушевський Михайло Сергійович

Твори: У 50 томах

Том 3

Серія “Суспільно-політичні твори (1907—березень 1917)”

Редактор	<i>Л.Веремієнко</i>
Художнє оформлення	<i>С.Іванов</i>
Технічний редактор	<i>С.Довба</i>
Комп'ютерний набір і верстка	<i>А.Митник, Н.Олійник</i>
Коректори	<i>Р.Гамада, М.Ломеха, Б.Павлів, О.Тростянчин</i>

Здано на складання 04.04.2005. Підп. до друку 03.12.2005.

Формат 70x100¹/₁₆. Папір офс. Гарн. Academy. Офс. друк. Умовн. друк. арк. 63,85.

Умовн. фарбовідб. 64,25. Обл.-вид. арк. 56,39. Наклад 5000 прим.

Свідоцтво держ. реєстру: серія ДК № 22. Вид. № 22. Зам. 147-5.

Державне спеціалізоване видавництво “Світ” 79008 м.Львів, вул.Галицька, 21

www.dsv-svit.lviv.ua; e-mail: office@dsv-svit.lviv.ua

Надруковано з готових діапозитивів на ВАТ “Львівська книжкова фабрика “Атлас”
75005 м.Львів, вул.Зелена, 20

Грушевський М.С.

Г 91 Твори: У 50 т. /Редкол.: П.Сохань, Я.Дашкевич, І.Гирич та ін.;
Голов. ред. П.Сохань. — Львів: Світ, 2002 —

Т. 3: Серія “Суспільно-політичні твори (1907—березень 1917)”. —
2005. — 792 с.

ISBN 966-603-223-6; 966-603-453-0 (т. 3).

Третій том серії “Суспільно-політичні твори” 50-томного зібрання праць М.Грушевського хронологічно пов’язаний з попереднім томом. У ньому вміщені статті історика, друковані в періодичних виданнях від 1907 р. до початку Української революції (березень 1917 р.). Сюди увійшли публікації з “Ради”, “Діла”, “Села”, “Засіву”, “Української життя” та ін., а також низка маловідомих публіцистичних праць, виявлених під час упорядкування тому.

Видання розраховане для науковців та всіх, хто цікавиться історією України.

ББК 63.3 (4 УКР)

ISBN 966-603-223-6

ISBN 966-603-453-0 (т. 3)